

**Paulina Charko-Klekot**  
*Uniwersytet Śląski, Katowice*

**TECHNIKA VERBATIM –  
PRZYSZŁOŚĆ DRAMATU DOKUMENTALNEGO?  
JELENA ISAJEWA I JEJ TEATR NON-FICTION**

**ТЕХНИКА ВЕРБАТИМ – БУДУЩЕЕ ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ  
ДРАМЫ? ЕЛЕНА ИСАЕВА И ЕЕ ТЕАТР NON-FICTION**

**Słowa kluczowe:** dramat dokumentalny, verbatim, Jelena Isajewa, dramat rosyjski

Na deskach teatrów w Rosji i w Europie teatr dokumentalny jest jednym z ciekawszych, ale i bardziej kontrowersyjnych współczesnych zjawisk. Polscy widzowie od kilku lat mają możliwość bliższego poznania tego teatru podczas Festiwalu Teatru Dokumentalnego i Rezydencji Artystycznej Sopot Non-Fiction, organizowanego przez Fundację Teatru BOTO i Teatr Wybrzeże. W trakcie festiwalu artyści z całego kraju pracują nad projektami sztuk, a następnie prezentują wyniki swoich poszukiwań podczas tzw. Maratonu Non-Fiction<sup>1</sup>. Bodajże najsłynniejszym teatrem zajmującym się tą formą dramatu jest angielski Royal Court<sup>2</sup>, który wypracował i rozpropagował technikę verbatim, będącą przedmiotem niniejszego artykułu. Rosyjskim zaś widzom teatr dokumentalny w największym stopniu przybliży stworzony przez dramaturga Michała Ugarowa Teatr.doc<sup>3</sup>.

Jak najlepiej scharakteryzować dramat dokumentalny? Wspominany wyżej Ugarow pisze: „Jeśli podstawą spektaklu jest jakikolwiek dokument, jest to te-

---

<sup>1</sup> W 2015 roku Festiwal Sopot Non Fiction odbywał się na początku września. Informacje o projekcie, programie i artystach biorących udział znajdują się na stronie Festiwalu: [www.sopotnonfiction.pl](http://www.sopotnonfiction.pl).

<sup>2</sup> Więcej informacji na temat samego teatru oraz wykorzystywanej przez niego techniki na stronie internetowej: [www.royalcourttheatre.com](http://www.royalcourttheatre.com).

<sup>3</sup> Oficjalna strona internetowa teatru: <http://www.teatrdoc.ru>.

atr dokumentalny”<sup>4</sup>. Zaś polski krytyk teatralny i kurator festiwalu Sopot Non Fiction, Roman Pawłowski uważa, że dramat dokumentalny to:

(...) taki, który opiera się na dokumencie, przy czym przez słowo dokument rozumiem materiały archiwalne, historyczne, ale też wywiady z autentycznymi bohaterami, materiały z mediów, reportaże, listy prywatne, wszystko, co jest dokumentem aktywności ludzkiej w jakiegokolwiek formie i co może posłużyć do zbudowania scenariusza widowiska teatralnego<sup>5</sup>.

W tym znaczeniu dramat dokumentalny jest pojęciem szerokim – zawiera w sobie zarówno sztuki inspirowane faktami z życia, jak i te będące jego wiernym odzwierciedleniem – na przykład sztuki pisane w technice verbatim. Nie jest też teatr dokumentalny, pojmowany tak szeroko, zjawiskiem zupełnie nowym, co podkreśla Pawłowski, mówiąc, że choćby w *Dziadach* Adama Mickiewicza czy *Weselu* Stanisława Wyspiańskiego występują prawdziwe, historyczne postacie (często nawet pod swoimi nazwiskami)<sup>6</sup>.

Początków współczesnego rosyjskiego teatru dokumentalnego należy szukać na przełomie wieków XX i XXI. Przyjmuje się, że zainteresowanie rosyjskich twórców tym rodzajem teatralnej ekspresji, a szczególnie metodą verbatim, nastąpiło około 1999 roku<sup>7</sup>, po warsztatach przeprowadzonych przez artystów z Royal Court. To ich doświadczenie z techniką verbatim zainspirowało rosyjskich dramaturgów do podjęcia własnych prób tworzenia tym sposobem.

Swietłana Bołgowa w swoim artykule *Современная документальная драма: к истории вопроса* pisze, że źródeł współczesnego teatru dokumentalnego należy szukać w „literaturze faktu” i teatralnych eksperymentach Erwina Piscatora z lat dwudziestych XX wieku. Samo pojęcie „dramat dokumentalny” wywodzi się z tamtego okresu i wiąże się właśnie z nazwiskiem Piscatora, którego działalność teatralna uważana jest za początek dokumentalizmu w dra-

<sup>4</sup> М. Угаров, *Что такое верbatim?*, [online], <http://os.colta.ru/theatre/events/details/33925?expand=yes#expand>, [23.10.2015]. W tym i kolejnych przytoczeniach tłumaczenie moje – P.Ch.-K.

<sup>5</sup> R. Pawłowski, *Czekam na teatr, w którym wywrotowa treść spotka się z popularną formą*. Rozmowa Piotra Wyszomirskiego z Romanem Pawłowskim, „Pomorze Kultury” 2.09.2013, [online], <http://teatr.pomorzekultury.pl/roman-pawlowski-czekam-na-teatr-ktory-w-ktorym-wywrotowa-tresc-spotka-sie-z-popularna-forma>, [23.10.2015].

<sup>6</sup> Ibidem.

<sup>7</sup> Początek XXI wieku to również odrodzenie się dramatu dokumentalnego w Polsce. Przyjmuje się, że wystawiony w 2000 roku w Legnicy spektakl *Ballada o Zakaczuwii* Jacka Głomba dał początek fali zainteresowania techniką verbatim w Polsce.

maturgii<sup>8</sup>. Postać niemieckiego reżysera i inscenizatora przywołuje również Pawłowski, mówiąc, że właśnie jego eksperymentatorska działalność dała podwaliny pod teatr dokumentalny w Polsce<sup>9</sup>. Lata dwudzieste w Rosji to również czas funkcjonowania i niezwyklej popularności tzw. żywych gazet – przedstawień, których treść oparta była na materiale z czasopism i skupiała się wokół rzeczywistych wydarzeń z życia kraju i zagranicy<sup>10</sup>, co bez wątpienia może przypominać działania obecnych teatrów dokumentalnych.

Realizacji spektakli techniką verbatim podejmuje się przede wszystkim wspomniany wcześniej Teatr.doc z Moskwy, działający pod kierownictwem Ugarowa i Jeleny Grieminy. Trzy lata po jego powstaniu, w 2005 roku, Eduard Bojakow, również w Moskwie, powołał do życia Teatr Praktyka, niemniej silnie związany z nurtem dokumentalnym. Ważną rolę na scenie teatrów dokumentalnych odgrywa także teatr Loża z Kemerowa, założony w 1990 roku przez Jewgenija Griszkowca czy działający w Czelabińsku teatr „Baby”, powstały około 2000 roku z inicjatywy Jeleny Kałużskich<sup>11</sup>. Techniką verbatim zainteresowane są głównie niezależne teatry, niemniej o coraz większej popularności tej metody może świadczyć chociażby fakt, że jedną z najnowszych „sztuk-verbatim” (jak pozwolę sobie umownie nazywać powstałe tą metodą utwory) Jelena Isajewa napisała podczas tygodniowego laboratorium zorganizowanego przez Teatr Dramatyczny w Penzie. Jak widać, verbatim wzbudza zainteresowanie nie tylko w dużych ośrodkach teatralnych, takich jak Moskwa, które z reguły są bardziej otwarte na rzeczy nowe i kontrowersyjne, ale intryguje i ciekawi mniejsze śródowiska teatralne.

Na czym polega ta „rozchwytywana” przez twórców i widzów metoda pracy nad tekstem? Głównym jej zadaniem jest przeniesienie na deski teatru życia

<sup>8</sup> Zdaniem badaczki obecny dramat dokumentalny ma więcej wspólnego z działalnością artystyczną lat dwudziestych, niż z dramatami z lat 60.-70., które są uważane za kulminację rozwoju dramatu dokumentalnego w ZSRR. Zob. С.М. Болгова, *Современная документальная драма: к истории вопроса*, „Известия Самарского научного центра Российской академии наук” 2014, т. 16, № 2, с. 386.

<sup>9</sup> R. Pawłowski: *Czekam na teatr, w którym wywrotowa treść spotka się z popularną formą*. ...

<sup>10</sup> Zob. definicję pojęcia na stronie internetowej, [online], <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/87243/%D0%96%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%8F> [23.10.2015]. Najpopularniejszą grupą uprawiającą ten rodzaj działalności artystyczne, była aktywna w latach 1920-1933 moskiewska grupa „Niebieska bluza” (Синяя блуза).

<sup>11</sup> Informacje o teatrach dostępne są m.in. na oficjalnych stronach internetowych: [www.teatrdoc.ru](http://www.teatrdoc.ru), [www.praktikatheatre.ru](http://www.praktikatheatre.ru), [www.babii.ru](http://www.babii.ru). Zob. artykuły m.in. H. Mazurek, *W moskiewskim Teatrze.doc*, [w:] *Postmodernizm rosyjski i jego antycypacje*, red. A. Gildner, M. Ochniak, H. Waszkielewicz, Kraków 2007, s. 105-119; K. Osińska, *Aktualny teatr w Moskwie*, „Teatr” 2012, nr 7-8, [online], [http://www.teatr-pismo.pl/przegląd/211/aktualny\\_teatr\\_w\\_moskwie](http://www.teatr-pismo.pl/przegląd/211/aktualny_teatr_w_moskwie), [23.10.2015].

takim, jakim ono jest. Verbatim jest metodą tworzenia tekstu wypracowaną w latach osiemdziesiątych XX wieku przez zespół artystów londyńskiego teatru Royal Court, jednak jak podkreśla Ugarow oraz Aleksander Rodionow, podobną metodę stosował już Stanisławski z aktorami MChAT, gdy podczas prac nad spektaklem *Na dnie* (*На дне*, 1902) chodzili na plac Chitrowski rozmawiać z bezdomnymi<sup>12</sup>. Niezwykła popularność tej techniki sprawiła, że terminem „verbatim” określa się sztuki i spektakle oparte na tej metodzie, czyniąc z nich niejako oddzielny rodzaj dramatu dokumentalnego<sup>13</sup>. Jednak większość pracujących tą metodą artystów oponuje wprowadzaniu pojęcia „teatr verbatim” i traktowaniu go wymiennie z pojęciem „teatr dokumentalny”. Jeszcze raz przypomnę słowa Ugarowa: „Jeśli podstawą spektaklu jest jakikolwiek dokument, to jest to teatr dokumentalny. A verbatim to tylko technika”<sup>14</sup> – podkreśla pisarz w artykule *Czym jest verbatim* (*Что такое вербатим*), zaznaczając w dalszej części tekstu, że „To (...) nie jest kierunek w sztuce, nie estetyka, nie gatunek. Jest to technika tworzenia czegoś więcej”<sup>15</sup>. Podobne zdanie prezentuje Jelena Isajewa, która w krótkim szkicu *Jak się to robi* (*Как это делается*), umieszczonym w czasopiśmie „Современная драматургия” przed utworem *Czy łatwo wyjść za mąż w Penzie?* (*Легко ли выйти замуж в Пензе?*), pisze: „Verbatim to określenie techniki, instrumentarium używanego do stworzenia spektaklu”<sup>16</sup>.

Jak mówi Tom Cantrell, podstawą sztuk-verbatim jest wypowiedzanie słów prawdziwych ludzi pochodzących z zapisanych lub nagranych rozmów<sup>17</sup>. Najogólniej mówiąc są to utwory napisane przy pomocy odpowiednio „zmontowanych” wypowiedzi autentycznych postaci, z którymi zostały przeprowadzone wywiady na określony temat.

Polska literaturoznawczyni Halina Mazurek w artykule poświęconym Teatrowi.doc pisze, że verbatim „opiera się na pracy zespołowej, na wspólnym

<sup>12</sup> Ibidem. Zob. także: А. Родионов, „Вербатим” — реальный диалог на подмостках, [online], <http://www.strana-oz.ru/2002/4/verbatim---realnyy-dialog-na-podmostkah>, [23.10.2015].

<sup>13</sup> М.И Сизова, *Вербатим на русской сцене* [в]: *Новейшая драма рубежа XX – XXI веков. Проблема автора, рецептивные стратегии, словарь новейшей драмы*, Материалы научно-практ. семинаров, 26-27 апреля 2009 года, 14-16 мая 2010, г. Самара, ред. Т.В. Журчева, Самара 2011, с. 97-103.

<sup>14</sup> М. Угаров, *Что такое вербатим ...*

<sup>15</sup> Ibidem.

<sup>16</sup> Е. Исаева, *Как это делается*, „Современная драматургия” 2015, № 1, с. 150.

<sup>17</sup> Т. Cantrell, *Verbatim theatre*, [online], <http://www.dramaonlinelibrary.com/genres/verbatim-theatre-iid-2551>, [23.10.2015].

podejmowaniu decyzji przez reżysera, dramaturga, scenografa i aktorów”<sup>18</sup>. Tak też i wygląda praca techniką verbatim – twórcy wspólnie wybierają temat dla przyszłego spektaklu oraz układają pytania, które chcą zadać „badanej” grupie społecznej. Następnie przeprowadzają szereg wywiadów, z których później powstaje tekst. Jak możemy przeczytać na stronie internetowej Teatru.doc niekiedy, sam dramaturg zbiera materiał do sztuki, innym razem wywiady przeprowadzają aktorzy, a dramaturg dostaje już spisane wypowiedzi. W każdym jednak wypadku, jak podkreślają artyści, główną rolę w pracy nad sztuką odgrywa wywiad<sup>19</sup>. W cytowanym już tekście Isajewej *Jak się to robi* możemy przeczytać, że „dramat dokumentalny zaczyna się od tematu, a nie idei. A na ideę naprowadza sam materiał prawdziwego życia”<sup>20</sup>. Autorka podkreśla fakt, iż każda sztuka-doc, jak je nazywa dramatopisarka, podobnie jak tradycyjne sztuki, posiada intrygę, konflikt i akcję. Utwory napisane metodą verbatim są „dziełami sztuki”, a nie jak sądzą przeciwnicy, sklejonymi naprędce częściami wywiadów<sup>21</sup>.

Paradoksalnie tam, gdzie oponenti verbatim widzą największą łatwość, twórcy dostrzegają największą trudność – dla pierwszych stworzenie tekstu sztuki z zebranych wcześniej wypowiedzi nie wymaga większego wysiłku dramaturga, drudzy zaś niemożliwość redagowania zebranego materiału postrzegają jako zdecydowane utrudnienie pracy. Dramaturg, lub inna osoba opracowująca tekst, może wypowiedzi skracać, łączyć ze sobą, ale nie może ich zmieniać np. poprawiać błędy, zmieniać szyk słów itp. Na tę trudność zwracają uwagę zarówno literaturoznawcy (np. Ilmira Bołotian), jak i sami artyści (np. Jelena Isajewa). Michaił Ugarow, w swoim artykule poświęconym technice verbatim, pisze:

существует расхожее мнение, что верbatim – техника примитивная: взял диктофон, вышел в толпу, вернулся домой, расшифровал, и у тебя пьеса готова. Я скажу как профессионал этого дела: верbatim – гораздо более трудоемкая работа, чем написание обычной пьесы. Мне легче написать две свои, авторские пьесы, чем сделать одну, основанную на верbatimе. Потому что верbatim — это огромный массив материала, это расшифровка, это

<sup>18</sup> H. Mazurek, *W moskiewskim Teatrze.doc...*, s. 107.

<sup>19</sup> Zob. *Что такое „verbatim”?* na stronie internetowej: <http://www.teatrdoc.ru/stat.php?page=verbatim>, [23.10.2015].

<sup>20</sup> E. Isaewa, *Как это делается ...*, s. 151.

<sup>21</sup> *Ibidem*, s. 150-151.

понимание того, как выстраивать структуру. Я не могу ничего дописывать, могу лишь монтировать. Могу выбрасывать что-то, менять местами куски<sup>22</sup>.

Technika tworzenia sztuki oparta na zbieraniu materiału poprzez rozmowy z ludźmi nie jest nowa, wszak wykorzystywano ją w literaturze już wcześniej, jednak, jak podkreśla Isajewa, były to literacko opracowane fakty, zaś w dramacie dokumentalnym XXI wieku jest to, jak pisze poetka, „dokument w czystej postaci”, wskazując skąpy język minimalnie opracowanej informacji jako główną różnicę sztuk pisanych na podstawie prawdziwych wydarzeń, w zestawieniu ze sztukami w technice verbatim<sup>23</sup>. Interesujący jest również fakt, że tekst sztuki powstaje na końcu, jest niejako żywym materiałem, z którym pracują wszyscy: reżyser, dramaturg, aktorzy. I dopiero po kilku, kilkunastu próbach, a następnie spektaklach tekst przybiera ostateczną postać i jest publikowany.

Najsłynniejszymi przykładami tego „gatunku” są *Zbrodnie namiętności* (*Преступления страсти*, 2002) Galiny Sinkinej, *Wojna Mołdawian o kartonowe pudełko* (*Война молдаван за картонную коробку*, 2003) Aleksandra Rodionowa, *Trzeźwy PR* (*Трезвый PR*, 2004) Jeleny Narszi i Olgi Darfi czy *Wrześnie.doc* (*Сентябрь.doc*, 2005) Jeleny Greminy i Michaiła Ugarowa. Wśród znanych i cenionych twórców znajduje się również Jelena Isajewa, na której twórczości chciałabym się skupić i na jej podstawie dokładniej scharakteryzować omawianą wyżej technikę.

Jelena Isajewa urodziła się w 1966 roku w Moskwie jako Żylejkina Jelena Walentinowna, Isajewa jest jej literackim pseudonimem. Autorka ukończyła dziennikarstwo, co jak sama mówiła, pomogło jej w pracy techniką verbatim, gdzie głównym zadaniem jest zbieranie wywiadów i rozmowy z ludźmi<sup>24</sup>. Debiutancka sztuka napisana tą metodą nosi tytuł *Pierwszy mężczyzna* (*Первый мужчина*) i była opublikowana w czasopiśmie «Новый мир» w 2003 roku<sup>25</sup>. Od tamtej pory Isajewa dość regularnie pisze „sztuki-verbatim”. W *Teatrze.doc* na podstawie utworów Isajewej wystawiono następujące spektakle: *Pierwszy mężczyzna* (*Первый мужчина*, 2003), *O tojej matce i o tnie* (*Про мою маму*

<sup>22</sup> М. Угаров: *Что такое верbatim ...*

<sup>23</sup> Е. Исаева, *От автора* (замечания после текста пьесы *Первый мужчина*), [online], [http://magazines.russ.ru/novi\\_mi/2008/10/is8.html](http://magazines.russ.ru/novi_mi/2008/10/is8.html), [23.10.2015].

<sup>24</sup> Ibidem.

<sup>25</sup> Е. Исаева, *Первый мужчина*, „Новый мир” 2003, № 11, [online], [http://magazines.russ.ru/novi\\_mi/2003/11/isaeva.html](http://magazines.russ.ru/novi_mi/2003/11/isaeva.html), [23.10.2015].

*u pro меня*, 2003), *Trzecioklasista Alosza* (*Третьеклассник Алоша*, 2004), *DOK.TOR* (*ДОК.ТОР*, 2005, wspólny projekt ze studiem SounDrama), *Boję się miłości* (*Я боюсь любви*, 2010). Jedną z jej ostatnich sztuk jest dramat *Czy łatwo wyjść za mąż w Penzie* przygotowany dla Teatru Dramatycznego w Penzie, a opublikowany w czasopiśmie „Современная драматургия” (1/2015).

W Polsce dramaturgia Isajewej nie jest szeroko znana. Sztukę *DOK.TOR* w reżyserii Krzysztofa Kopki wystawił w 2006 roku Teatr Ad Spectatores z Wrocławia, a w 2011 roku w Teatrze Powszechnym w Radomiu miało miejsce czytanie sztuki *Pierwszy mężczyzna*.

Rozpoczynając „przygodę” z techniką verbatim, Jelena Isajewa była już znanym dramaturgiem. Jako temat swojej pierwszej sztuki pisanej nową metodą wybrała relację matka-córka, jednak podczas zbierania materiałów natknęła się na równie, jeśli nie bardziej, interesujący temat relacji ojciec-córka. Jak pisze sama autorka, nie mogła przejść obojętnie wobec tematu kazirodztwa i to jemu poświęciła swój pierwszy „utwór-verbatim”<sup>26</sup>. Podejmując się stworzenia tekstu o takiej kontrowersyjnej problematyce, Isajewa poszła w ślady poprzedników, którzy nie dość, że piszą na tematy tabu, to często szokują już samym tytułem jak np. *Wielka wyżerka* (*Большая жрарка*) Aleksandra Wartanowa i Rusłana Malikowa – sztuka o tym, w jaki sposób powstaje telewizyjne talk-show. Twórcy teatru dramatycznego skłonność do prowokowania (właściwą nie tylko jemu, ale i całej „nowej dramie”) niejako usprawiedliwiają chęcią pokazania na deskach teatrów prawdziwego życia, które jest, jak mówi Ugarow, „szokujące i z punktu widzenia sytuacji”<sup>27</sup>. Isajewa, podejmując się tego skomplikowanego wyzwania, jakim jest praca w technice verbatim, zadała sobie również trud opowiedzenia historii bolesnej zarówno dla jej rozmówczyń, jak i widzów. Sama autorka była zdumiona otwartością tych kobiet („dawców informacji” jak określa się tych, z którymi przeprowadza się wywiady<sup>28</sup>), z czasem rozumiejąc coraz bardziej, że to, co było im potrzebne, to możliwość opowiedzenia o swojej krzywdzie:

<sup>26</sup> Ibidem. Zob. także: И. Болотян, *О драме в современном театре: verbatim*, „Вопросы литературы” 2004, № 5.

<sup>27</sup> П. Подкладов, *Шоковые приколы и прикольные шоки новой драмы*. Интервью с М. Угаровым, сайт «Новая пьеса» 2003, [online], [http://www.newdrama.ru/press/art\\_2348](http://www.newdrama.ru/press/art_2348), [23.10.2015].

<sup>28</sup> Zob. Е. А. Апчел, *Процессуальность художественных принципов и форм современного документального театра*, „Наука. Искусство. Культура” 2013, вып. 2, с. 178; Е. Исаева, *Первый мужчина...*

Потом я поняла, что именно эта «глубинная запрятанность» и тяготящая многолетняя саднящая рана требовали вербального воплощения, «проговоренности», и разговор приносил облегчение<sup>29</sup>.

Można śmiało powiedzieć, że dramat pisany techniką verbatim jest w głównej mierze słuchaniem innych. Krytyk Paweł Rudniew pisze:

(...) «по-настоящему новая пьеса» **прислушивается** к современному языку и современному сознанию, которое он (язык) отражает. «По-настоящему новая пьеса» фиксирует изменчивость языка, новые типы людей, цементирует и цепляет современное сознание, вступает во взаимоотношение с языком: делает его афористичным, символичным, критикует его, разлагает, микширует, шинкует, смакует – **но, главное, слышит...** Драматург обязан слышать время через язык.<sup>30</sup>

Sztuki powstałe tą metodą dają możliwość wypowiedzenia się ludziom, których zwykle nikt nie słucha. Co więcej – ich wypowiedzi nie zostają w żaden sposób zmienione, a więc oprócz tego, że my – czytelnicy i widzowie – mamy szansę dowiedzieć się co mówią ci ludzie, to jeszcze słyszymyw jaki sposób to robią. Dotykamy w ten sposób kolejnego, po tematyce, wyróżnika „dramatów-verbatim”, a mianowicie języka, którym zostały napisane, choć chyba właściwiej byłoby powiedzieć – języka, w którym zostały spisane. Jest to najczęściej język potoczny, pełen wulgaryzmów, co nie powinno dziwić, biorąc pod uwagę fakt, że bohaterami są często ludzie bezdomni, z nizin społecznych, narkomani, alkoholicy czy przestępcy. Ponadto agresywny język tzw. ulicy, traktowany jest przez twórców „nowej dramy” często jako najlepiej oddający współczesną rzeczywistość i nawet w przypadkach, gdy pierwszoplanowe postaci to ludzie wykształceni, ich język jest równie wulgarny, jak osób z niższym pochodzeniem (jak w sztuce *Wielka wyżerka*, opowiadającej o pracy w telewizji, czy *Trzeźwy PR* – o życiu doradców politycznych i specjalistów od PR). Cytowany już kilkakrotnie Michaił Ugarow uważa, że wykorzystywanie w „sztukach-verbatim” kolokwialnego języka jest ich wielką zaletą, z racji tego, że potoczne wypowiedzi to wbrew pozorom nie tylko „ubogie” słownictwo, ale przede wszystkim nośnik informacji o stanie psychicznym człowieka poprzez obecność niedopowiedzeń, pauz, zaczętych i nieskończonych słów i zdań czy pomijanie pewnych

<sup>29</sup> Ibidem. Podkreślenia moje – [P.Ch.-K.].

<sup>30</sup> П. Руднев, *Мои ответы на анкету для дискуссии про новую драму и хорошо сделанную пьесу*, [online], <http://pavelrudnev.livejournal.com/1107566.html>, [23.10.2015].



kwestii, zastępowanych podczas bezpośredniej rozmowy przez kontakt wzrokowy. Ludzkie pomyłki, powtórzenia, zaprzeczenia – wszystko to „partytura życia psychicznego człowieka, która jest silnie zaszyfrowana w wypowiedziach pisemnych”<sup>31</sup>. Przenosząc, jak można najdokładniej, warstwę językową autorzy „sztuk-verbatim” są bliżej prawdy o człowieku niż redagowane, „uładzone” teksty tradycyjnych dramatów. Jak pisze Isajewa, podczas tworzenia metodą verbatim „spotyka się taką mowę, której nie da się nigdy wymyślić”<sup>32</sup>. Brak możliwości korygowania wypowiedzi swoich rozmówców pozwala dramaturgom i aktorom wniknąć głębiej w daną postać poprzez wypowiadanie prawdziwych, niezmienionych żadną redakcją kwestii, co zgodnie z opinią założyciela Teatru.doc, rozwija zarówno warsztat dramaturgiczny, jak i aktorski.

Należy podkreślić, że Isajewa, mimo że zgodnie z założeniami verbatim nie pozwala sobie na żadne zmiany w tekstach bohaterek i bohaterów to język jej sztuk odbiega od przepęlnionych wulgaryzmami tekstów kolegów. Ich poprawny, literacki język („dość inteligentny” jak pisze sama autorka<sup>33</sup>) wynika z tego, iż „materiał badawczy” często stanowiły osoby z bliskiego kręgu autorki. W przypadku utworu *Pierwszy mężczyzna* były to m.in. lekarki, inżynierowie, nauczycielki, wykładowczynie czy dziennikarki.

Isajewa, chociaż w swej twórczości nie szokuje językiem to, ze względu na opisywaną problematykę, jej teksty zaliczane są do kontrowersyjnych. Zdecydowanie poruszają publiczność i nie pozostawiają jej obojętną. Utwór *Pierwszy mężczyzna* nazywany jest jedną z bardziej brutalnych i ostrych sztuk rosyjskiego teatru dokumentalnego<sup>34</sup>. Autorka prowokuje widzów tematem relacji ojciec-córka oraz budową sztuki – dramatopisarka dopuszcza się pewnego rodzaju „oszustwa”, w taki sposób montując zebrane wypowiedzi, że dopiero w końcu pierwszego aktu dowiadujemy się, że mężczyznami, o których mówią bohaterki są ich ojcowie<sup>35</sup>. W sztuce występują trzy kobiety, które autorka nazywa po prostu „Pierwsza”, „Druga” i „Trzecia”. Mimo drażliwego tematu bohaterki Isajewej nie prowokują wulgarnym słownictwem czy czynami. Pisarce zależało na uniknięciu bezpośrednich relacji obcowania płciowego córki z ojcem, ale też na przedstawieniu sytuacji złożonych, „tragicznych”<sup>36</sup>, w których ukazane zostaną sylwetki kobiet cierpiących z miłości do ojca, kochających go, traktują-

<sup>31</sup> М. Угаров, *Что такое верbatim...*

<sup>32</sup> Е. Исаева, *Как это делается...*, с. 151.

<sup>33</sup> Е. Исаева, *Первый мужчина...*

<sup>34</sup> И. Болотян, *О драме в современном театре: verbatim ...*

<sup>35</sup> Ibidem.

<sup>36</sup> Е. Исаева, *Первый мужчина...*

cych jego postać niekiedy nawet z religijną atencją, ale jednocześnie buntujących się przeciwko jego woli, sprzeciwiających się jego opiniom, poszukujących siebie. Forma utworu – wzajemnie przeplatające się monologi trzech kobiet, które jakby nie słysząc się nawzajem dzielą się z widzami swoimi przeżyciami – realizuje założenie verbatim o „aktualizacji na scenie zdarzenia narracji opowiadania („актуализации на сцене события рассказывания”)<sup>37</sup>. Obserwujemy wyraźne odejście od gry na rzecz opowiadania. Historie trzech bohaterek występują równolegle obok siebie, z powodzeniem mogłyby funkcjonować jako oddzielne spektakle.

Pod względem formalnym sztukom Isajewej zwykle blisko do monodramu, co wynika z faktu, że podstawy tekstu stanowią wywiady, które z założenia charakteryzują się brakiem lub niewielką ilością wewnętrznych dialogów<sup>38</sup>. Najczęściej więc tekst jest jednym monologiem albo składają się na niego przeplatane monologi kilku osób, jak w sztuce *Pierwszy mężczyzna*. Widz, podobnie jak dramaturg, musi przede wszystkim umieć słuchać. Tym bardziej, że teatr dokumentalny z założenia sprowadza grę aktorską, podobnie jak dekoracje sceniczne, do minimum. Najważniejszą rolę gra tekst. Usunięta zostaje też postać autora, który, jak już było mówione wcześniej, nie korzysta ze swoich słów, ale tworzy tekst z zebranych wypowiedzi innych ludzi. Jak podkreśla Jelena Selutina, głos autora zostaje zminimalizowany, a często całkowicie usunięty<sup>39</sup>. Redukcja postaci autora jest jednym z celów techniki verbatim, która zakłada oddanie głosu realnemu życiu i realnym ludziom. Isajewa urzeczywistnia to założenie chociażby w sztuce *Pierwszy mężczyzna*, jednak już w utworze *Boję się miłości* pisarka prezentuje niestandardowe podejście do wykorzystywanej przez siebie metody. Autorka nie dość, że nie ukrywa postaci autora, to jeszcze wprowadza pierwszoosobową narrację, odchodząc tym samym od założeń nie tylko nowego dramatu, ale i tradycyjnego. Sztuka zbudowana jest na monologach i krótkich dialogach przekazywanych widzom przez narratora – Nadię. Isajewa rezygnuje z tradycyjnych didaskaliów, jej bohaterka opowiada historię

<sup>37</sup> А.М. Павлов, *Событие рассказывания в современной отечественной монодраме (на материале пьесы Е. Исевой „Про мою маму и про меня”)*, „Narratorium” 2011, № 1-2, [online], <http://narratorium.rggu.ru/article.html?id=2027601>, [23.10.2015].

<sup>38</sup> И. Болотян, *О драме в современном театре: verbatim...*

<sup>39</sup> Е. Селютина, *Нарративное интервью в структуре вербатима и проблема автора в современной российской драматургии (на примере пьесы Е. Исевой „Я боюсь любви”)*, „Вестник Челябинского государственного университета” 2013, № 1, с. 250.

miłości swojej koleżanki, przeplatając usłyszane dialogi swoimi komentarzami. Co w następujący podsumowuje Selutina:

Таким образом, сохраняя множественность субъектов в тексте, обозначив стремление к точной фиксации реально состоявшихся диалогов, автор, став читателем и рассказчиком одновременно, преодолевает дискретность вербатима, получает возможность реализовать сюжетность в самом классическом смысле<sup>40</sup>.

Isajewa bawi się formą. Sztuce *O mojej mamie i o mnie* dramatisarcka nadaje strukturę szkolnych wypracowań, o czym informuje już w podtytule: *Про мою маму и про меня (школьные сочинения в двух действиях)*. Utwór jest opowieścią szesnastoletniej Leny o jej poszukiwaniach własnego „ja”. Dowiadujemy się o różnych wydarzeniach z życia dziewczyny, ważnych z punktu widzenia jej dojrzewania. Sztuka przypomina monodram – historia zostaje opowiedziana przez Lenę, główną bohaterkę, jednak Isajewa odchodzi od tradycyjnej formy monodramu i wprowadza więcej postaci, które pomagają Lenie w zainscenizowaniu opowiadanych treści. Jak zauważa Andriej Pawłow, Lena zostaje kimś w rodzaju narratora, który towarzyszy widzom od jednej scenki do drugiej<sup>41</sup>.

Podjmując tematykę relacji rodzinnych Isajewa odchodzi od problematyki społecznej będącej głównym obiektem zainteresowania autorów dramatów dokumentalnych i zagłębia się w sferę życia osobistego. Zamiast rysować obraz wybranego środowiska, skupia się na najbliższym otoczeniu człowieka – rodzinie. Tak dzieje się i w omawianej sztuce *Pierwszy mężczyzna*, jak i w utworach *Boję się miłości* czy *O mnie i o mojej mamie*. Isajewa, kierując uwagę na problemy jednostki w relacjach rodzinnych, delikatnie sygnalizuje, że źródło i dobrego, i złego leży zwykle najbliżej nas, a dopiero później przekłada się na dalsze relacje społeczne. W wyjaśnieniach umieszczonych po tekście sztuki *Pierwszy mężczyzna* pisarka zaznacza:

Спектакль получился о любви – о любви, какой бы странной она ни была. О любви, возникшей к... первому мужчине – отцу, единственному мужчине, к которому такая любовь возникнуть не должна.

Эта трагедия вряд ли могла бы произойти в семьях с нормальными, здоровыми взаимоотношениями, где родители любят друг друга. Поэтому

<sup>40</sup> Ibidem.

<sup>41</sup> А.М. Павлов, *Событие рассказывания в современной отечественной монодраме...*

так страшен и так понятен крик одной из героинь: «Если вы не любите друг друга – зачем вы рожаете детей?!»<sup>42</sup>.

Dramaty dokumentalne, a szczególnie sztuki pisane techniką verbatim święcą triumfy popularności. Widzowie dość tłumnie przychodzą na spektakle verbatim zaintrygowani nową metodą pracy artystów, a także ciekawi, jaki rodzaj sztuki powstał z wypowiedzi „zwykłych” ludzi. XXI wiek to czas, w którym społeczeństwo coraz bardziej nieufne wobec informacji przekazywanych przez media, bardzo chętnie oddaje głos tzw. ulicy. Popularnością cieszą się utwory literackie oparte na prawdziwych wydarzeniach (np. biografie, reportaże), a także wszelkiego rodzaju programy telewizyjne, w których występują amatorzy, a przedstawiane sytuacje mają być jak najbardziej zbliżone do rzeczywistości. Sztuki-verbatim są niejako wyrazem tej tendencji w teatrze. Ze względu na duże zainteresowanie zarówno wśród twórców, jak i wśród widzów można się spodziewać, iż verbatim jako metoda będzie się rozwijała – sięgający po nią dramaturdzy często twórczo podchodzą do jej założeń, prezentując coraz to nowe jej oblicza. Przykładem jest twórczość Jeleny Isajewej, która z powodzeniem wykorzystuje omawianą technikę do tworzenia ciekawych i ważnych tekstów. Przyjmuje formalne i tematyczne podstawy teatru dokumentalnego i metody verbatim, pozostawiając sobie jednak pewną swobodę w ich interpretowaniu, czego przykładem jest wprowadzenie narratora do sztuki *Boję się miłości*. Realizując założenia teatru dokumentalnego w Rosji, sformułowane m.in. przez artystów Teatru.doc, Isajewa pozwala sobie na mniej lub bardziej subtelne wariacje. Znajdziemy więc w jej sztukach tematy ważne społecznie, tematy prowokacyjne, których dotychczas teatry i dramaturdzy nie podejmowali, zauważymy prostotę i jasność przekazu oraz innowacyjną technikę budowy utworu, nie będą jednak jej sztuki jedynie odbiciem tych idei, ale ciekawą wariacją na ich temat, głosem wartym bliższego przyjrzenia się.

### Bibliografia:

1. Cantrell T., *Verbatim theatre*, [online], <http://www.dramaonlinelibrary.com/genres/verbatim-theatre-iid-2551>.
2. Mazurek H., *W moskiewskim Teatrze.doc*, [w:] *Postmodernizm rosyjski i jego antycypacje*, red. A. Gildner, M. Ochniak, H. Waszkielewicz, Kraków 2007.

<sup>42</sup> Е. Исаева, *Первый мужчина ...*

3. Osińska K., *Aktualny teatr w Moskwie*, „Teatr” 2012, № 7-8.
4. Pawłowski R., *Czekam na teatr, w którym wywrotowa treść spotka się z popularną formą*. Rozmowa Piotra Wyszomirskiego z Romanem Pawłowskim. „Pomorze kultury” 2.09.2013, [online], <http://teatr.pomorzekultury.pl/roman-pawlowski-czekam-na-teatr-ktory-w-ktorym-wywrotowa-tresc-spotka-sie-z-popularna-forma>.
5. Апчел Е.А., *Процессуальность художественных принципов и форм современного документального театра*, „Наука. Искусство. Культура” 2013, вып. 2.
6. Болгова С.М., *Современная документальная драма: к истории вопроса*, „Известия Самарского научного центра Российской академии наук” 2014, т. 16, № 2, с. 386.
7. Болотян И., *О драме в современном театре: verbatim*, „Вопросы литературы” 2004, № 5.
8. Исаева Е., *От автора*. (замечания после текста пьесы *Первый мужчина*), [online], [http://magazines.russ.ru/novyi\\_mi/2008/10/is8.html](http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2008/10/is8.html).
9. Исаева Е., *Первый мужчина*, «Новый мир» 2003, № 11, [online], [http://magazines.russ.ru/novyi\\_mi/2003/11/isaeva.html](http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2003/11/isaeva.html).
10. Подкладов П., *Шоковые приколы и прикольные шоки новой драмы*. Интервью с М. Угаровым, сайт „Новая пьеса” 2003, [online], [http://www.newdrama.ru/press/art\\_2348](http://www.newdrama.ru/press/art_2348).
11. Родионов А., *„Верbatim” – реальный диалог на подмостках*, [online], <http://www.strana-oz.ru/2002/4/verbatim---realnyy-dialog-na-podmostkah>.
12. Руднев П., *Мои ответы на анкету для дискуссии про новую драму и хорошо сделанную пьесу*, [online], <http://pavelrudnev.livejournal.com/1107566.html>.
13. Селютина Е., *Нарративное интервью в структуре вербатима и проблема автора в современной российской драматургии (на примере пьесы Е. Исаевой «Я боюсь любви»)*, „Вестник Челябинского государственного университета” 2013, № 1, с. 250.
14. Сизова М.И., *Верbatim на русской сцене*, [в:] *Новейшая драма рубежа XX – XXI веков, Проблема автора, рецептивные стратегии, словарь новейшей драмы*. Материалы научно-практ. семинаров, 26-27 апреля 2009 года, 14-16 мая 2010 г., ред. Журчева Т.В. Самара 2011, с. 97-103.
15. Угаров М., *Что такое верbatim?*, [online], <http://os.colta.ru/theatre/events/details/33925?expand=yes#expand>.
16. *Что такое «verbatim»?*, [online], <http://www.teatrdoc.ru/stat.php?page=verbatim>.

**VERBATIM TECHNIQUE – FUTURE OF DOCUMENTARY DRAMA?  
JELENA ISAJEWA AND HER NON-FICTION DRAMA**

**Summary**

The article makes an attempt to characterize the works of Jelena Isajewa, giving special attention to the analysis of the VERBATIM technique used by her as an aesthetic model present in the contemporary Russian drama. The aim of the article is a comparison of the model of documentary drama developed by Isajewa with other creators of this genre, particularly those connected with Theater.doc.

**Keywords:** documentary drama; verbatim; Jelena Isajewa, Russian drama